

ÚVAHA O ANALÝZE PÍSMO V NOVOVĚKÉ LATINSKÉ PALEOGRAFII

Bohdan Kaňák

Latinská paleografie, jedna z pomocných věd historických, se již řadu let rozvíjí s pozoruhodnou dynamikou. K této dynamice přispívá též disciplína, která jako integrální součást latinské paleografie zkoumá novověké latinské písmo. Novověká latinská paleografie, jak se zmíněná disciplína u nás nejčastěji označuje, sdílí se svojí zastřešující pomocnou vědou historickou společný předmět – písmo latinského kulturního okruhu – i společné badatelské cíle – zejména popis, hodnocení a třídění písma tvořeného bezprostředně lidskou rukou, jeho správné čtení, místní a časové zařazení a jeho zasazování do historického kontextu.¹

Novověká latinská paleografie se od své komplementární disciplíny, středověké latinské paleografie, s níž pokrývá v rámci paleografické vědy celý časový horizont paleografického bádání, liší v prvé řadě časovým vymezením svého výzkumu. Dolní hranice jejího výzkumu je vymezena od počátku 16. století, s tím, že jistá abstraktnost tohoto mezníku předpokládá i zdůvodnitelné přesahy do druhé poloviny 15. století. Pro účely paleografického bádání se pojmem „novověk“ zpravidla míní období od přelomu 15. a 16. století do současnosti. Za nejvýraznější rys vývoje písma v této době se považuje proces rozvoje jeho kurzivního duktu, protože zmíněná dolní časová hranice je určena především proměnou středověkého písma do takové podoby, která odpovídá stále rostoucí dobové potřebě rychlejšího psaní. Horní hranice je pružná a týká se v prvé řadě těch druhů novověkého latinského písma, které již nejsou předmětem školní výuky a nejsou proto obecně užívány. Protože se však paleografie zaměřuje primárně na písmo latinského kulturního okruhu jako na celek, který vykazuje kontinuální vývoj až do doby přítomné, nelze z jejího zkoumání vyloučit ani písmo soudobé.²

V novověku se díky vzrůstu úrovně vzdělanosti šíří gramotnost. Vzhledem k rozvoji písemné úřední agendy se stále více osob zapojuje do procesu

¹ HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav: *Paleografie*. In: HLAVÁČEK, Ivan – KAŠPAR, Jaroslav – NOVÝ, Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002³, s. 26.

² POLÁK, Stanislav: *Studium novověkého písma. Problémy paleografie* (dále jen *Studium novověkého písma*). In: *Vlastivědný sborník Podbrdská*, 7, 1973, s. 8; KAŠPAR, Jaroslav: *K problematice novověké latinské paleografie (I)*. In: *In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných věd historických*. Praha 1978, s. 175–176; KAŠPAR, Jaroslav: *Přehled výzkumu novověkého písma*. In: *Soubor statí o novověkém písmu*. Praha 1993, s. 28.

trvalého užívání písma. Profesionální písaři cílevědomě kultivují tvary písma tak, aby splňovaly zvýšené nároky na jednoduchost, čitelnost a rychlost psaní. Výsledky jejich práce se zveřejňují též pomocí nové metody předávání písemných informací – knižtisku. Tento stav na jedné straně posiluje roli školních vzorů písma, na straně druhé urychluje formování individuálních rukopisů často písčících osob. Díky rozvoji humanistických studií se vedle zprvu převažujících novogotických forem prosazuje i humanistické písmo. Řada prvků novověkého kurzivního a polokurzivního duktu je pak výsledkem vzájemného působení písma novogotického a humanistického stylu.³

Z těchto podmínek vyrůstají i specifické metodologické problémy. Významným problémem je způsob práce s velkým množstvím dochovaných písemných pramenů. Mnohotvarost novověkého písma přináší též problémy terminologické, týkající se zejména jeho správné klasifikace. Starší zjednodušující klasifikační systém, který staví vedle sebe na jednu úroveň kategorie majuskula – minuskula – kurziva jako samostatné druhy písma, vycházející z latinského písma antiky a středověku, ztrácí při analýze novověkého latinského písma svoji působnost.⁴ Novověké písmo totiž vytváří komplexní soubory grafémů, obsahující zpravidla zároveň majuskulní i minuskulní řadu písmen, a kategorie kurzivy se tak ve srovnání s nimi dostává na jinou klasifikační úroveň. Míra pečlivosti či zběžnosti psaní se tu stává jedním z hlavních klasifikačních kritérií.⁵ Uvedený princip paralelní řady minuskul a majuskul u jednoho druhu písma je patrný již ve středověké gotické bastardě, která hrála při vzniku novogotického písma významnou roli. Vzájemné ovlivňování písma různých koexistujících stylů pak přináší zejména problémy s popisem prolínání stylové či druhově cizorodých prvků.⁶

Ačkoliv se výzkum novověkého písma může po teoretické stránce opřít o zpracovanou terminologii středověké latinské paleografie,⁷ má i své

³ KAŠPAR, Jaroslav: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*. I. sv. Praha 1987³, s. 29–30; HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J.: *Paleografie*, s. 61–65; EBELOVÁ, Ivana: *Klíč k novověké paleografii. Schlüssel zur neuzeitlichen Paläographie*. Praha 2004, s. 7–8.

⁴ KAŠPAR, Jaroslav: *Názvosloví novověkých písem*. In: KAŠPAR, Jaroslav: *Soubor statí o novověkém písmu*. Praha 1993, s. 76.

⁵ KAŠPAR, J.: *Názvosloví novověkých písem*, s. 78.

⁶ SPUNAR, Pavel: *Genese české bastardy a její vztah k českým prvotiskům*. Listy filologické, 78, 1955, č. 1, s. 34–51. P. Spunar majuskulní řadu v bastardě sice přímo nezdůrazňuje, ale v písmu, které „v sobě spojuje rysy minuskulní a kurzivní“ (s. 35), popisuje též majuskuly bastardy v souvislosti s jejich zdobením oblými vlasovými tahy – tzv. sloními choboty (s. 35, 37). Souvislost bastardy s novověkým písmem zmiňuje na s. 46.

⁷ Z nejnovější relevantní literatury je na tomto místě třeba uvést zejména dvě publikace – PÁTKOVÁ, Hana: *Česká středověká paleografie*. České Budějovice 2008; ŠEDIVÝ, Juraj – PÁTKOVÁ, Hana: *Vocabularium parvum scripturae latinae*. Bratislava – Praha 2008.

zvláštnosti, dané uvedenými specifickými vývojovými trendy písma v novověkém období. V této souvislosti je třeba připomenout, že metodologii i terminologii novověké latinské paleografie v českých zemích výrazně obohatila diskuse dvou na slovo vzatých reprezentantů této disciplíny, Jaroslava Kašpara⁸ a Stanislava Poláka,⁹ vedená na stránkách odborných časopisů v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století a doznívající v bilančních článcích ještě v devadesátých letech. Podle mého názoru představuje dialog J. Kašpara a S. Poláka i po letech bohatý zdroj podnětů, obohacující také naše současné bádání.¹⁰

V zásadním díle J. Kašpara ze sedmdesátých let minulého století, které je vlastně součástí tohoto dialogu a které se dočkalo několika dalších doplněných vydání,¹¹ je sice terminologická problematika podrobně probrána, ale nezahrnuje některé další podněty, jež vzešly z peripetií zmíněného dialogu a byly J. Kašparem připomenuty v jeho pozdějších teoretických studiích.¹² Pro potřeby dalšího výzkumu novověkého písma a v neposlední řadě i z důvodů didaktických se proto pokusím začlenit v další části svého příspěvku tyto podněty do jednotného systému, obohaceného též o mé vlastní praktické zkušenosti s popisovanou problematikou. V rámci těchto zkušeností si dovoluji navrhnout i několik terminologických upřesnění.

Na tomto místě je v první řadě vhodné provést exkurs týkající se současného pohledu na archivní *dokumenty*, které představují předmět paleografické práce v širším slova smyslu. Archivní zákon definuje dokument široce jako „každý písemný, obrazový, zvukový, elektronický nebo jiný záznam v podobě

⁸ EBELOVÁ, Ivana: *Životní jubileum Jaroslava Kašpara*. Archivní časopis (dále jen AČ), 49, 1999, s. 137–138; HOFFMANNOVÁ, Jaroslava – PRAŽÁKOVÁ, Jana: *Biografický slovník archivářů českých zemí* (dále jen *Bibliografický slovník*). Praha 2000, s. 304–305; HLAVÁČEK, Ivan: *Nekrolog J. Kašpara*. Český časopis historický, 112, 2014, č. 4, s. 827–828; HLAVÁČEK, Ivan: *Zemřel Jaroslav Kašpar*. AČ, 64, 2014, s. 427–431.

⁹ PÁNEK, Jaroslav: *Za ideálem a pravdou. Cesta Stanislava Poláka od regionální historie k životopisu T. G. Masaryka*. In: Středočeský sborník historický, 37, 2011, s. 6–23; HLAVÁČEK, I.: *Zemřel Jaroslav Kašpar*, s. 428.

¹⁰ KAŇÁK, Bohdan: *Připomínka jedné plodné vědecké diskuse z oboru novověké paleografie, (Jaroslav Kašpar a Stanislav Polák)*. In: *Alis volat propriis*. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulitkové. K vydání připravila Hana Jordánková. Brno 2016, s. 610–618.

¹¹ KAŠPAR, Jaroslav: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*. 1. a 2. sv. Praha 1976, 1979², 1987³.

¹² Bibliografii prací J. Kašpara a soupis diplomových a disertačních prací vzniklých pod jeho vedením zpracovala EBELOVÁ, Ivana: AUC-PhilosHist. 5, 1996, Z pomocných věd historických XIV, *K počtě docenta Jaroslava Kašpara*. Praha 1999, s. 235–241.

analogové nebo digitální ...¹³ Za klíčové tu považují slovní spojení „písemný záznam“ vzhledem ke specifickému charakteru dokumentů, obsahujících písemné záznamy vytvořené lidskou rukou při procesu psaní. Pro zjednodušení nezahrnuji do tohoto vymezení dokumenty obsahující písmo tiskové a písmo psacích strojů, která též spadají do oblasti zájmu novověké latinské paleografie. Není to však podstatné omezení popisované problematiky, protože při paleografickém přístupu, odlišném od typografické klasifikace, se k analýze řezů tiskového písma přistupuje v zásadě jako k reprodukcím jejich rukopisných pravzorů.¹⁴

K doplnění předchozího pojmového určení dokumentu uvedu další definici dokumentu z českého překladu mezinárodního standardu pro archivní popis: „Dokument = Informace zaznamenaná v libovolné formě nebo na libovolném nosiči, vytvořená nebo přijatá a dále spravovaná organizací nebo osobou ...“¹⁵ Tyto definice zdůrazňují spojení nehmotné (informace) a hmotné stránky (nosič) dokumentu. Momentem spojování obou stránek se stává právě akt zaznamenání informace. Spojení nehmotné a hmotné stránky je v analogové podobě materiálního dokumentu neoddělitelné vzhledem ke spojitosti všech jeho složek. Ke zpětnému oddělování různých složek takového dokumentu lze dojít jedině abstrakcí v průběhu vědecké analýzy.

Jednou z podstatných složek dokumentu, vytvořeného při procesu psaní lidskou rukou, je *písmo*. V uvedené odborné literatuře je tento pojem používán v několikerém smyslu. Tímto pojmem se označuje nejen písmo jako celek v určitém vývojovém období (např. novověké latinské písmo), nejen celé stylové okruhy tohoto písma (např. písmo novogotické), ale i jednotlivé druhy (např. novogotické písmo kreslené) a typy písma (např. rané novogotické kurzivní písmo). Na klíčové roli tohoto pojmu nic nemění ani skutečnost, že

¹³ Zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, §2, d). Pojem „digitální“ se váže k informacím, vyjádřeným v nespojitě (diskrétní) číselné formě. Digitálně pracuje v současnosti většina počítačů. Pojem „analogový“ popisuje informace, jejichž struktura je vyjádřena veličinami, které se mohou měnit spojitě a nabývat nekonečně mnoha různých hodnot ve kterémkoliv svém omezeném a uzavřeném intervalu. Digitální reprodukce dokonale kopíruje digitální originál, pokud nedochází ke ztrátě dat. Analogový originál je unikát a každá jeho reprodukce, ať již analogová (např. klasická fotografie) nebo digitální (např. sken) může jen omezeně napodobit původní vzor a zachytit pouze některé jeho vlastnosti. Viz KAŇÁK, Bohdan: *Tajemství olomouckých městských knih*. Olomouc 2014, s. 153.

¹⁴ KAŠPAR, Jaroslav: *K problematice novověké latinské paleografie (II.)*. In: Dvě stě let pomocných věd historických na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze (sborník). Praha 1988, s. 228–229; KAISER, Vladimír: *Klasifikace tiskového písma z hlediska pomocných věd historických*. SAP 32, 1982, s. 446–479.

¹⁵ ISAD(G). *Všeobecný mezinárodní standard pro archivní popis*. ISAAR(CPF). *Mezinárodní standard pro archivní autoritní záznamy korporací, osob a rodů*. Praha 2009, s. 13.

některé druhy (např. německá novogotická kurziva – kurent) a typy (např. česká novogotická kurziva s kurentními prvky) písma mají své názvy vytvořeny na první pohled bez jeho použití. I v těchto případech je však pojem „písmo“ latentně přítomen (např. plný název kurentu je „Kurrent-schrift“).¹⁶

Kromě uvedených vyšších abstraktních klasifikačních úrovní se tento pojem užívá též ve významu konkrétního písma vytvořeného jednou písařskou rukou. Písmo ve zmíněném významu představuje grafický záznam pohybu psacího nástroje vedeného lidskou rukou, zahrnující soustavu znaků uspořádaných určitým způsobem. Tato soustava znaků slouží k formalizovanému zaznamenávání informace, zpracované v určitém jazyce, tedy v systému, který má kromě grafické zejména i svou fonologickou soustavu, pravidla, modely a normy. Paleografický výzkum se zaměřuje primárně na grafickou stránku zkoumané soustavy písma, přihlíží však i k její stránce fonologické. V některých případech je totiž fonologická hodnota grafému historicky podmíněná a liší se od současného jazykového úzu.¹⁷ Při podrobném paleografickém výzkumu se ovšem již zpravidla nepracuje s originálem, ale s *reprodukcí vybrané rukopisné ukázky písma*, vytvořenou v průběhu procesu evidence.

Zařazení konkrétního písma do systému již zmíněných pojmových kategorií se uskutečňuje v procesu *klasifikace písma*.¹⁸ Při klasifikování určitého konkrétního písma se postupuje od určení nejobecnější kategorie *stylu* ke kategoriím *druhu* a *typu*, které vyžadují podrobnější analýzu. Respektovaný systém klasifikace novověkého písma zavedl J. Kašpar.¹⁹ Kašparův systém není třeba na tomto místě podrobněji rozebírat, protože je všeobecně znám. K vyjmenovaným kategoriím lze připojit také označení *upřesňující dobu vzniku písma* (např. německá novogotická polokurziva – kanzlei z roku 1553). V některých případech je účelné zmínit i *jazykovou stránku dokumentu* (např. německá novogotická kurziva – kurent, jazykově český text).²⁰

¹⁶ Např. KAŠPAR, J: *Přehled výzkumu novověkého písma*, s. 13; KAŠPAR, Jaroslav: *Úvaha o paleografické terminologii*. In: AUC-PhilosHist, 4–5, 1987. Z pomocných věd historických VI–VII. Praha 1990, s. 18–19.

¹⁷ Srovnej POLÁK, S.: *Studium novověkého písma*, s. 23; SLEZÁK, Miloš a kol.: *Písmo ve výtvarné výchově*. Praha 1989, s. 8; LOTKO, Edvard: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc 2003, hesla „foném“, „grafém“, „langue“, s. 36, 42, 67.

¹⁸ KAŠPAR, J.: *Názvosloví novověkých písem*, s. 75–80.

¹⁹ KAŠPAR, Jaroslav: *Názvosloví latinského písma v novověku*. AČ, 20, 1970, s. 73–102; tato stat pouze s drobnými stylistickými úpravami byla znovu publikována jako: *Názvosloví novověkých písem*. In: KAŠPAR, Jaroslav: *Soubor statí o novověkém písmu*. Praha 1993, s. 60–98; KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, 1. sv., Praha 1987³, s. 36–47.

²⁰ „Stylem se rozumí základní vývojová perioda písma – v novověku jde o styl novogotický a humanistický. Uvnitř stylů se rozeznávají druhy písma podle způsobu tvoření (kurziva,

Klíčovou fází správné klasifikace konkrétního písma je tedy proces abstrakce spočívající v rozpoznání souvislosti mezi jeho podstatnými grafickými znaky a znaky obecnými, které jsou pro příslušné klasifikační kategorie typické. Zde je třeba si uvědomit, že *východiskem* paleografické práce je zpravidla písmový projev jedné písařské ruky, dochovaný v textu *konkrétního dokumentu*, respektive konkrétního písemného pramene. Elementární *badatelskou jednotku* paleografické práce však představuje jednotlivé písmeno!²¹ *Písmeno* či *grafém*²² je nejmenší, dále už nedělitelná jednotka psaného jazyka. Zkoumaná písmena jako badatelské jednotky jsou ovšem vždy zároveň součástí vyšší písmové soustavy.²³

Písmová soustava je přesně vymezena počtem písmen latinské abecedy, odpovídajícím době svého vzniku, případně dalšími speciálními znaky (např. diakritikou, interpunkcí). V novověku, jak již bylo zmíněno v úvodu, se u příslušných písmových druhů respektive typů vytváří taková *sada písmen*, která obsahuje zároveň minuskulní i majuskulní řadu znaků. Samostatnou *evиденční jednotku* paleografické práce tu představuje celá taková sada písmen, obsažená v konkrétním písemném prameni, vytvořeném jednou písařskou rukou, nebo ve vzorovém školním písmu, které je konec konců též vytvořen konkrétních kaligrafů. Kromě *vzorového písma* slouží jako srovnávací pomůcka též *tvarový model* písma, který vznikl již procesem abstrahování typických znaků a ke zdrojovým dokumentům se tak váže jen zprostředkovaně.²⁴ O konkrétním provedení písmene, doloženém v prameni, se hovoří jako o *podobě* písmene, kdežto *tvar*em se nazývá abstraktní písmový model.²⁵

Na tomto místě se vracím k *písmenu, jako k badatelské jednotce*. Pro analýzu písma stanovil v padesátých letech 20. století francouzský paleograf Jean

---

polokurziva, písmo kreslené pozn. aut.) a jako typy se označují modifikace dané vývojovým stadiem nebo zběžností psaní.“ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 18–19.

²¹ KAŠPAR, Jaroslav: *Příspěvek k metodice výzkumu novověkého písma v Čechách. Problematika evidence psaného písma*. In: AUC-PhilosHist. 5, 1980. Z pomocných věd historických IV. Praha 1980, s. 75.

²² Grafémy jsou základní jednotky grafické soustavy jazyka. Pokud jazyk používá fonetický pravopis, je u něj grafém totožný s fonémem (zčásti v češtině), pokud ale jazyk používá nefonetický pravopis (zčásti v češtině, velmi výrazný je tento jev v angličtině) nebo také spřežkový pravopis (polština, staročeština), může být jeden foném zapisován dvěma (takovému znaku se říká digraf), třemi (trigraf) i více grafémy. Tento jev se obecně nazývá spřežka.

²³ POLÁK, S.: *Studium novověkého písma*, s. 12.

²⁴ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 18.

²⁵ KAŠPAR, J.: *c. d.*, s. 17.

Mallon sedm klasických *kategorií*.²⁶ Patří k nim 1) forma (celkové hodnocení daného písmene např. z hlediska tvaru, či dochování), 2) úhel (svíraný psacím nástrojem se směrem řádku), 3) dukty (pořadí a směr jednotlivých písařských tahů), 4) modul (poměr výšky a šířky písmene), 5) váha (velikost kontrastu mezi šířkou tahů vlasových a silných), 6) psací látka, 7) vnitřní charakteristika textu písemnosti (jazyk a obsah textu). Z těchto kategorií se pro analýzu jednotlivých grafémů novověkého písma doporučují *duktus*, *modul* a *váha*.²⁷

Kategorie duktu může být použita jednak *v souvislosti s obecnou charakteristikou druhu písma* (např. kurzivní duktus), jednak ve významu Mallonově, kde *duktus* označuje *popis jednotlivých tahů tvořících písmeno*. Já nyní podrobněji pojednám o druhém uvedeném významu kategorie duktu. Duktus v takovém významu je v paleografické práci na úrovni grafémů zkoumán podrobnými *paleografickými analýzami*. V těchto rozbořech ovšem platí zásada, že se jednotlivé grafémy analyzují vždy v kontextu písmového souboru, jehož jsou součástí.

Na tomto místě je třeba připomenout, že literatura uvádí tři druhy analýzy písma, respektive písmen. Je to morfologická analýza, modelová analýza a genetická analýza. *Morfologická analýza* zjišťuje, kolika tahy pera byla jednotlivá písmena, tvořící určitý písmový soubor (tj. zkoumané písmo), sestavena, v jakém směru a v jaké posloupnosti byly jejich tahy provedeny. *Modelová analýza* odhaluje odchylky podoby zkoumaného písma od výukového vzoru či od modelového tvaru. *Genetická analýza* zkoumá vývojové proměny zkoumaného písma v časové diachronní linii a slouží k poznání změn jeho genetického základu, stojícího na jeho počátku.²⁸

Všechny tyto tři rozbořby se liší především v předmětech zkoumání, respektive v uplatnění metody komparace. V případě morfologické analýzy je předmětem rozboru konkrétní zkoumané písmo samotné. Modelová analýza porovnává zkoumané písmo se školním vzorem či s modelem a všímá si především zjištěných rozdílů. Genetická analýza sleduje jednotlivé vybrané

²⁶ MALLON, Jean: *Paléographie romaine*. Madrid 1952, s. 22–23; POLÁK, S.: *Studium novověkého písma*, s. 22.

²⁷ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 16. Ergonomie psacího nástroje z Mallonovy 2. kategorie má význam spíše pro grafologii. Česká paleografická škola sleduje především úhel, který svírá osa písmene se základní linkou, či způsob seřiznutí špičky brku, s nímž ovšem souvisí i způsob držení psacího nástroje.

²⁸ KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelům k českým zemím*, 1. sv., s. 10. Jako modelový příklad této analýzy se uvádí klasické dílo z oboru novověké latinské paleografie – SANTIFALLER, Leo: *Bozner Schreibrchriften der Neuzeit 1500–1851. Beiträge zur Paläographie*. Jena 1930.

evidenční jednotky písem v diachronní linii a zachycuje přitom vývojové proměny jednotlivých písmen. Všechny tři rozborů však mají *společnou terminologii*, tvořenou *odbornými názvy* jednotlivých částí písmen, vlastností těchto částí, či specifických technik psaní, které jsou potřebné pro slovní popis, zachycující výsledky paleografické práce. Této terminologii věnuji nyní svou další pozornost.

V průběhu diskuze vedené J. Kašparem a S. Polákem byla problematika odborné paleografické terminologie zevrubně probrána. Dříve, než přikročím k výčtu a vysvětlení klíčových odborných termínů, připomínám, že se oba paleografové shodli na jejich rozdělení do několika logických skupin: strukturální, tvarové a genetické.²⁹ *Strukturální* termíny charakterizují hlavní části základní struktury jednotlivého písmene a jsou vždy obsaženy v jeho tvarovém modelu. *Tvarové* termíny pracují s obecně známými geometrickými a grafickými pojmy a vystihují další tvarové vlastnosti písmene. Název třetí skupiny, kterou nazývá S. Polák genetickou, nepovažuji ovšem za výstižný. Tento pojem má již své místo v označení genetické analýzy písma v odlišném významu vývoje duktů.³⁰ Preferuji proto pojmut termíny této skupiny v širším smyslu jako *technické*, protože se vztahují k technickým parametrům provedení písma i k použitým technikám psaní.

Tyto tři skupiny doplňují při svém výzkumu dvěma dalšími tak, abych pokryl celé terminologické spektrum paleografické analyticko-komparativní metody. Čtvrtou skupinu tedy v mé koncepci tvoří termíny *prostorové*, které definují rozmístění písmových struktur ve dvojrozměrném prostoru psací plochy a zároveň vymezují pomocné linie. Do páté skupiny zahrnuji termíny označující *speciální znaky*, které sice tvoří integrální součást určité sady písmen, ale nejsou zařaditelné ani do jedné ze čtyř skupin předchozích.

Navrhované členění odborných termínů je přehledně popsáno a zobrazeno ve čtyřech tabulkách, které tvoří přílohy této studie. 1. *přehledová tabulka* obsahuje výčet pěti základních terminologických skupin. 2. *přehledová tabulka* obsahuje stručné definice jednotlivých odborných termínů. 3. *přehledová tabulka* zahrnuje varianty jejich názvosloví a obvyklé příklady jejich aplikace. 4. *přehledová tabulka* přiřazuje ke každému termínu, popsanému v předchozích tabulkách, jeho grafické znázornění ve schematické podobě.

²⁹ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 16.

³⁰ POLÁK, Stanislav: *Základní pojmy při rozboru a popisu novověkého latinského písma* (dále jen *Základní pojmy*). AČ, 26, 1976, s. 152–153.

Při interpretaci většiny termínů v tomto příspěvku vycházím z popisu obsaženého v relevantní literatuře.³¹ Vzhledem k vlastním zkušenostem s novověkým paleografickým materiálem si však dovoluji navrhnout i některá terminologická upřesnění. U dotčených termínů nyní vysvětlím důvody, které mě k úpravě či doplnění jejich významů vedly. Doporučuji však, aby má vysvětlení byla čtena zároveň s příslušnými komentáři zejména ve 2. *přehledové tabulce* a částečně i ve 3. *přehledové tabulce*, kde jsou zmíněné termíny označeny pro lepší orientaci hvězdičkou.

Na Polákově návrhu systemizace paleografické terminologie je patrné, jak se zde projevuje jeho snaha o hledání univerzálního popisu individuálního rukopisu. S. Polák se snažil počet popisných termínů „abstrakcí redukovat na několik nejzákladnějších, na které by bylo možno převést všechny konkrétně se vyskytující případy.“ J. Kašpar přijal postupně z jeho návrhu řadu podnětů.³² Na Polákově koncepci je v prvé řadě třeba ocenit úsilí o utřídění základních termínů do logických skupin podle určitých jednotných hledisek. Při praktickém ověřování Polákových premis, na něž reagoval i J. Kašpar, jsem však dospěl k některým úpravám a doplňkům.

V rámci *strukturálních termínů* jsem nepřijal pojem „*spojnice*“ ve smyslu Polákovy definice jako univerzální tah pro spojování.³³ Domnívám se totiž, že pro přesnost paleografické analýzy je důležité v terminologické rovině odlišovat spojovací tahy (spojnice) uvnitř písmen od *přípojek* jednotlivých grafémů uvnitř slov. Terminologicky jsem proto vyčlenil z uvedeného pojmu tahy, kterými se realizuje toto připojování, jako speciální případ, jenž výrazně ovlivňuje charakteristiku základní struktury grafému. Výskyt přípojek je přece důležitým znakem pro odlišení různých druhů novověkých písem.

Z obdobného důvodu jsem mezi strukturální termíny zařadil i *patku*. Ačkoliv se může na první pohled zdát, že se jedná o ozdobný prvek, který neovlivňuje významně tvar písmene, a proto nepatří ani do jeho tvarového modelu,³⁴ opak je pravdou! Patky jsou přece důležitým znakem například pro identifikaci humanistického kresleného písma.³⁵ Domnívám se, že při

³¹ Při výběru termínů jsem vycházel z dříve citovaných studií J. Kašpara a S. Poláka. K doplnění některých obecných pojmů mi posloužila též monografie Hany PÁTKOVÉ: *Česká středověká paleografie*. Praha 2008, zejména s. 33–44.

³² POLÁK, S.: *Základní pojmy*, s. 150; KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 16–17.

³³ „Čára spojující dvě sousední písmena nebo dvě sousední části téhož písmene.“ POLÁK, S.: *Základní pojmy*, s. 152.

³⁴ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 18.

³⁵ MUZIKA, František: *Krásné písmo ve vývoji latinky*. II. díl. Praha 1958, např. s. 57 srovnej se s. 73.

slovním popisu je možno použít pro tento prvek i termínu „*serif*“, převzatého z typografické terminologie.³⁶

V rámci *tvárových termínů* jsem ponechal termín „*ovál*“, ale vypustil jsem zároveň geometrický pojem „*kruh*“, který též použil S. Polák.³⁷ S preferovaným termínem se spokojuji i z toho důvodu, že v písmu se podle mého názoru zpravidla nenacházejí útvary v ideálním tvaru kružnice či kruhu. Pro zachycení víceméně kruhovitého oblého tvaru, který srůstá s dřikem, dostává termín „*bříško*“. U některých dalších *tvárových termínů* jsou pak v mém popisu uvedena i jejich synonyma, známá z literatury.³⁸

Třetí skupinu termínů nazval S. Polák *genetickou* a jejím předmětem učinil „*průběh a strukturu tahu*“.³⁹ J. Kašpar tuto skupinu definoval jako „*označení, která rekonstruuji psací proces*“.⁴⁰ Jak jsem již uvedl, nepovažuji Polákův popis zmíněné skupiny za výstižný, protože pojem „*genetický*“ má již své místo v označení genetické analýzy písma v odlišném významu vývoje ductu. Protože se však termíny z této třetí skupiny vztahují k technickým parametrům provedení písma i k použitým technikám psaní, což do značné míry odpovídá charakteristikám průběhu a struktury tahů i rekonstrukci psacího procesu, nazývám zmíněnou pojmovou skupinu *technickými termíny*.

Do skupiny *technických termínů* jsem proto zařadil celou řadu pojmů, které jsou pro paleografickou analýzu ductu nezbytné a často užívané, avšak v jednotném klasifikačním systému neměly dosud pevně stanovené místo. Na prvním místě je to *tah* – univerzální pojem, který se v literatuře užívá pro zachycení grafických podob různých dílčích fází psacího procesu.⁴¹ Dalšími klíčovými pojmy jsou *majuskuly* a *minuskuly*, které se v nomenklatuře novověkého písma již neužívají pro odlišení písmových druhů, ale v rámci klasifikace písmen odlišují dvě základní řady jedné sady písmen příslušného druhu písma. J. Kašpar proto v této souvislosti rozlišuje majuskuly kurzivní, polokurzivní a kreslené!⁴² V novověkém písmu se tedy význam těchto poj-

³⁶ SLEZÁK, M. a kol.: *c. d.*, s. 11.

³⁷ POLÁK, S.: *Základní pojmy*, s. 152.

³⁸ Např. jako synonymum k vlnovce je uveden termín hadovka. Viz Tamtéž, s. 149.

³⁹ Tamtéž, s. 153.

⁴⁰ KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 16–17.

⁴¹ „Jednotlivé souvislé pohyby psacího nástroje ...“; POLÁK, S.: *Základní pojmy*, s. 153; PÁTKOVÁ, H.: *c. d.*, s. 38–39; „spojovací tah“, KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, 1. sv., s. 11.

⁴² KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, 1. sv., s. 40, 41; KAŠPAR, J.: *Úvaha o paleografické terminologii*, s. 20.

mů přesouvá na úroveň popisu technického provedení písmen stejného stylu a druhu, lišících se především velikostí a funkcí v textu. Odlišnost takových minuskul a majuskul v sobě sice zahrnuje i jiné momenty (např. duktus, ozdoby), ale tyto momenty nejsou nikdy takového rozsahu, aby tu kvalifikovaly majuskuly, jako samostatný písmový druh či typ.

Podle obdobné logiky zařazují mezi technické termíny i další charakteristiky, týkající se grafické realizace písma, jako *sklon osy písmene*, *stínování*,⁴³ či *lámání*. Též vzájemné *připojování písmen* uvnitř slov, které hraje roli při odlišování jednotlivých druhů písma,⁴⁴ je specifickou součástí techniky psaní. Proces připojování písmen se týká popisu způsobů, jakými se užívají přípojk, a úzce souvisí s *vázáním*, zahrnutým též mezi technické termíny, které v obecném smyslu popisuje kvalitu navázání dvou tahů v místě spojení či připojení.

V souvislosti s pojmem „vázání“ je na tomto místě vhodné provést exkurs do problematiky spojování tahů. V kurzivním způsobu psaní se výrazně projevuje moment spojitosti a plynulé návaznosti tahů. Pojem *vázání* je převzat z grafologické terminologie, rozeznávající zejména *vázání čisté*, *smíšené*, *smyté* a *školské*. Z nich se v paleografické analýze jako kritérium uplatní *čistý způsob vázání*, který zahrnuje typ *úhlový*, *obloukový* (arkáda, girlanda) a *nitkový*.⁴⁵ *Vázání* charakterizuje návaznost všech tahů sledovaného textu a objevuje se tedy jak na spojnicích uvnitř jednotlivých grafémů, tak i na přípojkách mezi těmito grafémy uvnitř slov. *Úhlové* a *obloukové* (arkádové) *vázání* slouží jako významný znak typového členění písem.⁴⁶ Pro zjednodušení se při analýze duktu v případech popisu technického provedení složitějších částí písmen též používá zejména *přirovnávání k tvarům arabské dvojky, trojky a sedmičky*.

⁴³ V rámci popisu stínování pokládám za užitečné použít pro tahy bez stínování charakteristiku „lineární“. S. Polák sice používá jako antonymum ke „stínovému tahu“ charakteristiku „vlasový“. Tyto pojmy však charakterizují spíše jen samotný průběh stínování, v němž se od silného stínovaného úseku přechází do úseku tenkého – vlasového. Pojem „lineární“ sice zavádí Vladimír Kaiser pro klasifikaci tiskového písma z hlediska paleografie (KAISER, V.: c. d., s. 456), ale uvedený pojem, charakterizující tah stejné tloušťky po celé své délce, tedy tah bez stínování, je podle mého názoru použitelný i obecně.

⁴⁴ Např. vyvinutí přípojek a důsledné vzájemné propojování grafémů s jejich pomocí v jednotlivých slovech je výrazným znakem písem vyspělého kurzivního duktu (KAŠPAR, J.: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*, 1. sv., s. 42).

⁴⁵ SCHÖNFELD, Vilém: *Učebnice vědecké grafologie pro začátečníky*. Praha 1996², s. 52–76, 257–260.

⁴⁶ Česká novogotická kurziva se zpravidla vyznačuje obloukovým *vázáním*, německá novogotická kurziva *vázáním* úhlovým.

S. Polák vyčleňuje lokalizaci a orientaci odborných názvů jednotlivých částí písmen jako samostatnou fázi paleografické práce, následující po analýze písmových grafických jevů.⁴⁷ Já se s tímto vyčleňováním neztotožňuji, protože při praktickém popisování písma je zachycení polohy částí písmen integrální součástí jejich analýzy. Proto jsem tyto pojmy zařadil do skupiny *prostorových termínů*, jako do předposlední části jednotného pojmového systému. Kromě údajů o pomyslné osnově písma jsem k této skupině připojil i *učení směrů vedení tahů*.⁴⁸

Poslední skupina termínů zahrnuje *speciální prvky*, které, ačkoliv nejsou zařaditelné do žádné z předchozích čtyř skupin, představují při tvorbě textu důležité doplňky písmových soustav. Kromě interpunkce a diakritiky do této skupiny náleží číslce, zkratky, značky a ligatury, které se mnohdy složitostí svého duktu vyrovnají písmenům a podobně, jako ony, nesou v řadě případů typickou pečeť svého písmového druhu a stylu. Speciální prvky v této stati pouze připomínám výčtem, protože podrobnější popis analogické problematiky pro středověké období je dostupný v relevantní literatuře a specifika novověkého období by si zasloužila k uvedenému tématu samostatnou studii, která přesahuje rámec tohoto mého příspěvku.⁴⁹

Svoji úvahu o analýze písma v novověké latinské paleografii zakončuji konstatováním, že podle mých zkušeností s vlastní paleografickou prací i s paleografickou výukou studentů archivnictví je zdokonalování jednotného pojmového systému paleografického popisu stále užitečné. Je třeba oživovat podnětné koncepty klasiků zkoumaného oboru a konfrontovat je s novými pohledy na archivní popis obecně. Elektronizace řady archivních prací vyžaduje upřesňování terminologie a zároveň umožňuje v míře dosud nebývalé konfrontaci slovního popisu sledovaných jevů s jejich digitální vizualizací. Přesný slovní popis zde hraje významnou roli heuristického nástroje při prohledávání databází. Z didaktického hlediska pak přehledné uspořádání terminologie přispívá k lepšímu pochopení paleografické látky.

---

⁴⁷ POLÁK, S.: *Základní pojmy*, s. 153.

⁴⁸ PÁTKOVÁ, H.: *c. d.*, s. 38–39.

⁴⁹ Tamtéž, s. 141–150.

Přílohy

1. tabulka

Přehledová tabulka s výčtem pěti základních terminologických skupin.

Komentář k tabulce

Tabulka obsahuje výčet pěti základních terminologických skupin, které jsou užity v následujících přehledech, a jejich stručný výklad.

1.	
Skupina	Stručný výklad
<i>Strukturální termíny</i>	Strukturální termíny charakterizují hlavní části základní struktury jednotlivého písmene a jsou vždy obsaženy v jeho tvarovém modelu.
<i>Tvarové termíny</i>	Tvarové termíny pracují s obecně známými geometrickými a grafickými pojmy a vystihují další tvarové vlastnosti písmene.
<i>Technické termíny</i>	Technické termíny se vztahují k technickým parametrům provedení písma i k použitým technikám psaní.
<i>Prostorové termíny</i>	Prostorové termíny definují rozmístění písmových struktur ve dvojrozměrném prostoru psací plochy a zároveň vymezují pomocné linie.
<i>Speciální prvky</i>	Speciální prvky zahrnují termíny označující speciální znaky, které sice tvoří integrální součást určité sady písmen, ale nejsou zařaditelné ani do jedné ze čtyř skupin předchozích.

2. tabulka

Přehledová tabulka definic termínů používaných při paleografické analýze.

Komentář k tabulce

Tabulka obsahuje odborné termíny, používané při paleografické analýze, které jsou rozděleny do pěti skupin podle své funkce. Ke každému termínu je přiřazena stručná definice. Termíny, jejichž upřesnění definic či úpravu zařazení ve vztahu k dosavadní interpretaci navrhuji, jsou pro lepší orientaci opatřeny hvězdičkou.

2.	
Skupina / odborný termín (popisný prvek)	Stručný výklad popisných prvků
<i>Strukturální termíny</i>	
<i>Dřík</i>	Vertikální dominantní tah, který představuje základ písmene jako jeho nosný pilíř.
<i>Břevno</i>	Horizontální dominantní tah, stýkající se s dříkem písmene ve spojení či v protnutí.
<i>Bříško</i>	Oblý tvar, který v grafému srůstá s dříkem. Bříško se u minuskul nachází ve středním pásmu. U majuskul je bříško situováno buď jen do středního pásma, či do středního a horního pásma zároveň.
<i>Korpus</i>	Samostatně stojící, oblý, uzavřený či neuzavřený základní tvar písmene, které postrádá dřík.
<i>Spojnice*</i>	Tah spojující dvě sousední části téhož písmene.
<i>Přípojka*</i>	Speciální tah, vytvořený někdy i na levé, především však na pravé straně písmen, jehož funkcí v písmu s vyspělým kurzivním duktem je navázání plynulého spojení se sousedním písmenem ve slově. Pro písmo s polokurzivním duktem je typické, že jeho přípojky, ač jsou vyvinuty, zpravidla tuto funkci neplní.
<i>Patka*</i>	Krátký horizontální či šikmý tah, připojený zpravidla kolmo k patě či hlavě dříku nebo k břevnu, jako jejich příčné ukončení.

<i>Tvarové termíny</i>	
<i>Přímka</i>	Přímý tah ve tvaru základního geometrického jednorozměrného útvaru. Z čistě geometrického hlediska se však jedná o úsečku, která je vymezena dvěma body – bodem počátku a bodem konce tahu.
<i>Oblouk</i>	Obloukový tah, který může být různě orientován v psacím prostoru. Je buď vypouklý (arkáda, konvexní oblouk), nebo dutý (girlanda, konkávní oblouk), či vypouklý doprava (pravý oblouk) nebo doleva (levý oblouk). Oblouk též může být jednoduchý, či zavinutý do sebe; může být i excentrický, nebo může mít protažené rameno.
<i>Vlnovka</i>	Zvlněný tah, který je výsledkem souvislého vlnivého pohybu písařovy ruky. Ideálním zobrazením tohoto pohybu je sinusová křivka.
<i>Ovál*</i>	Dominantní oblý uzavřený tvar, který zpravidla vzniká jedním kontinuálním zaobleným tahem vracejícím se ke svému východisku, s nímž se nakonec spojuje. Může být též vytvořen propojením pravého a levého obloukového tahu, které se dotýkají svými počátečními a konečnými body.
<i>Úhel</i>	Úhel, který svírají dva tahy v místě protnutí, lámání, spojení či připojení. Úhel bývá často místem přechodu spojnice písmene ve dřív nebo místem připojení dvou písmen.
<i>Smyčka</i>	Přechodový útvar, jehož výchozí tah plynule přechází obloukem do tahu opačného směru, který pak výchozí tah protíná. Střídání horních a dolních smyček je realizací pravidelného symetrického dynamického pohybu písařovy ruky.
<i>Klička</i>	Klička se většinou tvoří analogickým způsobem jako smyčka, avšak pro své malé rozměry postrádá její dominantní postavení.

Technické termíny*	
Tah	Grafický útvar vznikající jednotlivým souvislým pohybem psacího nástroje v ruce písaře. „Tah“ je obecným pojmem a může být dřikem, břevnem, spojnicí, přípojkou, obloukem aj.
Majuskuly	Podle obecné definice je majuskula písmem vepsaným do dvojlinkové osnovy, pokud představuje samostatný písmový druh. Majuskuly v novověkém písmu jsou však zpravidla začleněny do stylově jednotné sady novověkého písma určitého druhu spolu s minuskulami, a tak se adaptují i na začlenění do čtyřlinkové osnovy. Jednotlivá majuskulní písmena se pak vepisují vždy zároveň buď do středního a horního pásma, nebo do všech tří pásme zároveň.
Minuskuly	Podle obecné definice je minuskula písmem vepsaným do čtyřlinkové osnovy. Minuskuly v novověkém písmu jsou zpravidla začleněny do stylově jednotné sady novověkého písma určitého druhu spolu s majuskulami. Jednotlivá minuskulní písmena se vepisují do tří pásme v následujících čtyřech variantách: pouze do středního pásma, do středního a horního pásma, do středního a dolního pásma, do všech tří pásme zároveň.
Duktus (obecně)	Obecná charakteristika míry zběžnosti (kurzivnosti či kurzivity) písmen. Při jeho určení se vychází z prvního rychlého posouzení, kdy badatel intuitivně registruje v konkrétní podobě písma základní tvary, typické pro příslušný písmový druh.
Modul	Obecný údaj o velikosti písmen, zachycující vztah výšky a šířky písmen.
Váha	Údaj, popisující obecnou charakteristikou sílu (tučnost) tahů prostřednictvím odhadu množství silných tahů v porovnání s množstvím tahů slabých.
Sklon osy písmene	Pomyslná osa písmene nemusí vždy procházet přímo dřikem písmene. Zkoumá se úhel, který tato osa svírá se základní linkou a směr, do něhož se osa uklání. Pro rozvinutý kurzivní duktus písma je typický ostrý úhel sklonu osy písma doprava.

<i>Vázání*</i>	Vázání je pojem převzatý z grafologické terminologie. Popisuje kvalitu navázání dvou tahů v místě spojení či připojení. Umožňuje nám tak např. stručně vyjádřit podstatný znak pro odlišení českého a německého novogotického písma či pro rozlišení novogotického a humanistického stylu.
<i>Připojování písmen*</i>	Obecná charakteristika, která sleduje, jestli přípojky plní svoji funkci připojování písmen ve slovech.
<i>Stínování</i>	Stínování je charakteristika, popisující šířku tahu po celé jeho délce. Stínovaný tah je tahem, který přechází od silného do vlasového úseku plynulým zužováním či náhlým skokem. Tento jev má výrazný estetický efekt zvláště při lámání tahů a tvoření tahů zvlněných či obloukových, kdy grafickými prostředky vzniká prostorová iluze. Tah jakoby „vrhal stín.“ V některých případech je osa stínování odlišná od osy písmene. Tah, který je zpravidla tenký, všude stejně široký a postrádá tedy stínování, se nazývá lineární*.
<i>Lámání*</i>	Stínované drůčky, oblouky, či ovály jsou často zalamovány či lomeny v písmu novogotického stylu. Lámání spočívá v přerušení tahu a napojení následného tahu úhlem.
<i>Punktus</i>	Útvar, jehož počáteční vlasový tah přechází na jedné straně plynule pod úhlem do krátkého tučného tahu, z něhož opět pod úhlem vychází další úsek vlasového tahu rovnoběžný s tahem počátečním. Punktus se uplatňuje především v písmu gotickém, avšak přechází i do novogotického písma kresleného.
<i>Tvar arabské dvojky</i>	Grafický útvar v uvedeném tvaru, který se užívá zejména v brachygrafii, ale též představuje některá písmena či jejich části.
<i>Tvar arabské trojky</i>	Grafický útvar v uvedeném tvaru, který představuje některá písmena.
<i>Tvar arabské sedmičky</i>	Grafický útvar v uvedeném tvaru, který se užívá zejména v brachygrafii, ale též i jako základ určitých písmen.

<i>Prostorové termíny*</i>	
<i>Směr*</i>	Směry, kterými jsou v psacím prostoru vedeny tahy nebo orientovány části písmen či jejich osy. Směry jsou vyjádřeny tak, aby pokryly celý dvojrozměrný psací prostor.
<i>Základní linka</i>	Pomyslná linka, na níž mají svůj výchozí bod počáteční tahy většiny písmen. Základní linka vymezuje spodní hranici středního pásma a zároveň vrchní hranici dolního pásma.
<i>Vrchní linka</i>	Pomyslná linka, která vymezuje vrchní hranici středního pásma a zároveň spodní hranici horního pásma. U vrchní linky končí hlavy dířků řady minuskul.
<i>Horní dotahovací linka</i>	Pomyslná linka, která vymezuje horní hranici horního pásma. Na této lince končí dířky dlouhých minuskul a majuskul, respektive se jich dotýkají hlavy smyček či oblouků, do nichž tyto dířky přecházejí.
<i>Dolní dotahovací linka</i>	Pomyslná linka, která vymezuje dolní hranici dolního pásma. Na této lince končí dířky dlouhých minuskul a majuskul, respektive se jich dotýkají hlavy smyček či oblouků, do nichž tyto dířky přecházejí.
<i>Horní prostor pro psaní</i>	Tento prostor, čili horní pásmo, je vymezen na své dolní hranici vrchní linkou a na své horní hranici horní dotažnicí.
<i>Střední prostor pro psaní</i>	Tento prostor, čili střední pásmo, je vymezen na své dolní hranici základní linkou a na své horní hranici vrchní linkou.
<i>Dolní prostor pro psaní</i>	Tento prostor, čili dolní pásmo, je vymezen na své horní hranici dolní dotažnicí a na své dolní hranici základní linkou.
<i>Speciální prvky</i>	
<i>Interpunkce</i>	Interpunkční znaménka slouží k členění textu, tj. k ukončování vět, oddělování vedlejších vět v souvětí aj.
<i>Diakritika</i>	Diakritická znaménka slouží k označování zvláštní zvukové hodnoty hlásek, kterou příslušné grafémy vyjadřují. Diakritickými znaménky se označuje např. kvantita, palatalizace či přehlasování příslušné hlásky.
<i>Číslice</i>	Číslice jsou znaky pro zápis čísel. Pro tento účel využívají buď vybrané minuskuly či majuskuly (římské číslice), nebo speciální tradiční značky (arabské číslice).

Zkratky	Zkratky představují systém značek či obecně zavedený způsob vypouštění části písmen v psaných slovech. Důvodem zkracování je úspora času a místa zejména u stereotypně se opakujících slov či celých sentencí zejména v odborném či úředním textu.
Značky	Značky jsou tradiční grafické útvary, kterými se v textu nahrazují nejčastěji opakovaná slova, jako např. spojky, či tradičně ustálená slovní spojení.
Ligatury	Ligatury jsou dvojice písmen, které srůstají takovým způsobem, že se zpravidla přímo spojují jejich dřívky bez zprostředkujících přípojek.

3. tabulka

Přehledová tabulka případných variant paleografické terminologie a obvyklých příkladů aplikace paleografického názvosloví.

Komentář k tabulce

Tato tabulka na půdorysu již uvedeného členění paleografického názvosloví přiřazuje k termínům další varianty jejich pojmenování a obvyklé příklady jejich aplikace.

3.	
Skupina / odborný termín (popisný prvek)	Variety pojmenování či aplikace popisných prvků
Strukturální termíny	
Dřík	Např. podoba dřívku, pata dřívku, hlava dřívku, zdvojený dřík.
Břevno	Břevno nasazené vysoko, nízko; krátké břevno.
Bříško	Uzavřené bříško (raneček), otevřené bříško.
Korpus	Oblý korpus (oválný, protáhlý).
Spojnice	Spojnice mezi hlavou jednoho a patou druhého dřívku, spojnice mezi dvěma dřívky, příčka.
Přípojka	Přípojka zleva, přípojka doprava.
Patka	Serif*, dřík zakončený patkou.

<i>Tvarové termíny</i>	
<i>Přímka</i>	Přímý tah.
<i>Oblouk</i>	Oblouk – arkáda (konvexní), oblouk – girlanda (konkávní), pravý oblouk, levý oblouk, jednoduchý oblouk, zavinutý oblouk; levé a pravé, či horní a dolní rameno oblouku; široký, úzký oblouk; excentrický oblouk; vrchol oblouku.
<i>Vlnovka</i>	Hadovka, zvlněný tah.
<i>Ovál</i>	Korpus ve tvaru oválu, prolomený ovál.
<i>Úhel</i>	Např. úhel, který svírá spojnice s dřikem; úhel, který svírá osa písmene se základní linkou.
<i>Smyčka</i>	Horní smyčka, dolní smyčka.
<i>Klička</i>	Klička u paty či hlavy dříku; klička zdobící prolomení oválu.
<i>Technické termíny</i>	
<i>Tah</i>	Základní (silný) tah, tenký tah; stínový (stínovaný), vlasový tah; tah přímý, prohnutý, ohnutý (zahnutý); výchozí tah.
<i>Majuskuly</i>	Majuskulní písmeno.
<i>Minuskuly</i>	Minuskulní písmeno.
<i>Duktus (obecně)</i>	Kurzivní duktus, kurzivní prvky, polokurzivní duktus, kreslené písmo, zběžné písmo.
<i>Modul</i>	Modul velký, střední, malý, čtvercový (kvadrátní).
<i>Váha</i>	Těžké písmo, lehké písmo, tahy tučné, tenké, vlasové.
<i>Sklon osy písmene</i>	Sklon svislý (vertikální), kosmý (pokosný), šikmý.
<i>Vázání</i>	Např. vázání obloukové (arkádové, girlandové), úhlové.
<i>Připojování písmen</i>	Funkční přípojky; přípojky neplní svou funkci; nevyvinuté přípojky.
<i>Stínování</i>	Stínované písmo, lineární* písmo, osa stínování.
<i>Lámání</i>	Zalomený dřík, lomený oblouk, prolomený ovál ozdobený v místě prolomení kličkou.
<i>Punktus</i>	Např. pravý a levý punktus, punktus jako součást písmen novogotického písma kresleného.
<i>Tvar arabské dvojky</i>	Např. zkratka „ur“ ve tvaru arabské dvojky.

<i>Tvar arabské trojky</i>	Např. minuskula -z- i majuskula -Z- ve tvaru arabské trojky.
<i>Tvar arabské sedmičky</i>	Značka pro spojku „et“ a majuskula -T- ve tvaru arabské sedmičky.
<i>Prostorové termíny</i>	
<i>Směr</i>	Směr svislý (vertikální), vodorovný (horizontální), kosmý (pokosný), šikmý; směr doprava, zprava, doleva, zleva, nahoru, shora, dolů, zdola.
<i>Základní linka</i>	Např. dřík zakončený patkou na základní lince.
<i>Vrchní linka</i>	Např. minuskuly vepsané mezi základní a vrchní linku.
<i>Horní dotahovací linka</i>	Horní dotažnice.
<i>Dolní dotahovací linka</i>	Dolní dotažnice.
<i>Horní prostor pro psaní</i>	Horní pásmo.
<i>Střední prostor pro psaní</i>	Střední pásmo.
<i>Dolní prostor pro psaní</i>	Dolní pásmo.
<i>Speciální prvky</i>	
<i>Interpunkce</i>	Interpunkční znaménka: zejména čárka, tečka, dvojtečka, závorka, rozdělovací znaménka.
<i>Diakritika</i>	Zejména tečka, dvojité tečka (přehlasování), čárka, oblouček.
<i>Číslice</i>	Číslice římské, číslice arabské.
<i>Zkratky</i>	Brachygrafie: suspenze (zkomolení), kontrakce (stažení), sigly, zkratky měrných a peněžních jednotek.
<i>Značky</i>	Např. značky zvláštního významu pro spojku „et“, příslovce „etiam“, slovní spojení „et cetera“.
<i>Ligatury</i>	Např. ligatura -st-.

4. tabulka

Přehledová tabulka termínů používaných při paleografické analýze s jejich grafickým znázorněním.

Komentář k tabulce

Tabulka obsahuje odborné termíny, používané při paleografické analýze. Ke každému termínu je přiřazeno jeho grafické znázornění ve schematické podobě.

Skupina / popisný prvek	Grafické zobrazení prvků	Skupina / popisný prvek	Grafické zobrazení prvků	Skupina / popisný prvek	Grafické zobrazení prvků
<i>Strukturální termíny</i>		<i>Technické termíny</i>		<i>Prostorové termíny</i>	
Dřík		Tah		Směr	
Břevno		Majuskuly		Základní linka	
Bříško		Minuskuly		Vrchní linka	
Korpus		Duktus (obecně)		Horní dotahovací linka	
Spojnice		Modul		Dolní dotahovací linka	
Připojka		Váha		Horní prostor pro psaní	
Patka		Sklon osy písmene		Střední prostor pro psaní	
<i>Tvarové termíny</i>		Vázání		Dolní prostor pro psaní	
Přímka		Připojování písmen		Speciální prvky	
Oblouk		Stínování		Interpunkce	
Vlnovka		Lámání		Diakritika	
Ovál		Punktus		Číslice	
Úhel		Tvar arabské dvojky		Zkratky	
Smyčka		Tvar arabské trojky		Značky	
Klička		Tvar arabské sedmičky		Ligatury	

RESUMÉ

ÚVAHA O ANALÝZE PÍSMO V NOVOVĚKÉ LATINSKÉ PALEOGRAFII

Příspěvek se zabývá teoretickou stránkou analýzy písma z období novověku jako součástí jeho klasifikace. Klade přitom důraz na paleografickou terminologii, modifikovanou pro potřeby novověké latinské paleografie – jedné z disciplín pomocných věd historických, která jako integrální součást latinské paleografie zkoumá novověké latinské písmo. Autor začleňuje popísané termíny do jednotného systému, obohaceného též o své vlastní praktické zkušenosti s danou problematikou. V rámci těchto zkušeností navrhuje i několik upřesnění a změn významů některých termínů. Autor přitom využívá v první řadě podněty z diskuze dvou na slovo vzatých reprezentantů této disciplíny, Jaroslava Kašpara a Stanislava Poláka, vedené na stránkách odborných časopisů v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století a doznívající v bilančních článcích ještě v devadesátých letech, i nové pohledy, vycházející z elektronizace popisu archiválií. Autor koncipuje svůj příspěvek v neposlední řadě i jako didaktickou pomůcku pro výuku novověké paleografie, podávající ucelený přehled základní terminologie.

Klíčová slova: Novověká paleografie, paleografická analýza, vědecká debata, Jaroslav Kašpar, Stanislav Polák, paleografická terminologie, didaktická pomůcka

SUMMARY

*CONSIDERATION AND ANALYSIS OF SCRIPTS
IN EARLY MODERN LATIN PALAEOGRAPHY*

The study deals with the theoretical part of the analysis of the early modern script as a part of its classification. It focuses palaeographical terminology modified for the needs of early modern Latin palaeography – one of the auxiliary historical sciences, which as an integral part of Latin palaeography studies early modern Latin script. The author puts described terms into a unified system enriched with his own practice experience with the given problematics. He proposes several specifications and changes of meanings given his expertise. The author primarily concurrently uses initiatives from the

discussion of two expert representants of the discipline, Jaroslav Kašpar and Stanislav Polák, which took part in the 1970s and 1980s and which resonated in assessing studies in the 1990s. The author also takes into consideration newer ideas taken from the computerization of the archival descriptions. The author outlines his study as a didactical help for the teaching of early modern palaeography as well, since it gives a comprehensive overview of the basic terminology.

Keywords: early modern paleography, paleographical analysis, scientific debate, Jaroslav Kašpar, Stanislav Polák, paleographical terminology, didactical resource

PhDr. Bohdan Kaňák, Ph.D.
Státní okresní archiv Olomouc
U Husova sboru 10
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: b.kanak@ol.archives.cz